

دکتر سید علی اصغر هدایتی*

نقدی بر سیر تحول و سنجش عملکرد مقررات ناظر بر سیستم بانکی در تجربه جمهوری اسلامی ایران

الف - طرح مساله

حدود دو سال قبل، نویسنده این مقاله، در تحقیق دیگری تحت عنوان "نگرشی بر ابعاد مسائل اساسی نظام بانکداری بدون ربا در تجربه جمهوری اسلامی ایران" مسائل اساسی فراروی نظام بانکی جدید را در سه زمینه ذیل مورد بحث قرار داد (۱):

- ۱ - مسائل مربوط به قوانین و مقررات ناظر بر نظام بانکی جدید
- ۲ - مسائل مربوط به ساختار نظام بانکی جدید
- ۳ - مسائل مربوط به ماهیت و نوع عملیات در نظام بانکی جدید

*- عضو هیات علمی موسسه بانکداری ایران.

حقیقت این است که تبیین هریک از موارد مذکور با نقدی محققانه و تحلیلی جامع الاطراف ملازمه داشته و دارد. لذا با عنایت به وسعت دامنه تحقیق، حاصل بررسی های چند ساله خویش را در این مقاله به تفصیل و تحلیل ارائه می دارم، باشد که این کوشش ناچیز در رفع نقایص، تداخل ها و احیانا تناقض های موجود در مقررات ناظر بر سیستم بانکی کشور و تدوین قانونی یکپارچه ومنسجم، مفید فایده‌ای قرارگیرد.

ب - سابقه

سیر تحول قانونگذاری در ارتباط با قوانین و دستورات ناظر بر بانکداری کشور، برخلاف آنچه در بادی امر متبادر به ذهن می شود، از سابقه ای دیرینه و پشتوانه ای قابل ملاحظه برخوردار می باشد. این سابقه، چنانکه در مجموعه قوانین پولی و بانکی و سایر قوانین مربوط (۲) آمده است، با توجه به زمان و براساس محتوای قوانین و مقررات مربوط، مجموعه ای از قوانین و مقررات بانکی را بشرح ذیل دربرمی گیرد:

- ۱ - اصولی از متمم قانون اساسی مشروطیت مصوب ۱۲۵۸/۱۰/۸ مجلس مؤسسان مطابق ۱۴ ذی‌عده ۱۳۲۴ و قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران که به نحوی به سیستم بانکی ارتباط می یابد.
- ۲ - قوانین اصلی ناظر بر سیستم بانکی کشور از جمله قانون پولی و بانکی کشور مصوب تیرماه ۱۳۵۱ و قانون عملیات بانکی بدون ربا مصوب شهریور ۱۳۶۲ و قوانین دیگر که بنحوی از انحاء به مسائل بانکی ارتباط پیدا می کنند و حکمی برای سیستم بانکی را دربردارند.
- ۳ - سایر قوانینی که برای سیستم بانکی حکمی را دربردارند ولی در آنها اشاره ای به بانک یا مسائل بانکی شده است.
- ۴ - قوانینی که قراردادهای بانکی در چارچوب اصول کلی آنها تنظیم می شود.
- ۵ - مجموعه مصوبات دولت در زمینه مسائل پولی و بانکی و سایر مصوبات مربوط، این

مجموعه علاوه بر تصویب‌نامه های هیات دولت ، مصوبات برخی از مراجع ذیربط از جمله مصوبات شورای پول و اعتبار را نیز شامل می شود .

ج - وضع موجود

در حال حاضر از مجموع قوانین و مصوبات یاد شده ، قانون پولی و بانکی کشور مصوب تیرماه ۱۳۵۱ و قانون عملیات بانکی بدون ربا مصوب شهریورماه ۱۳۶۲ از جمله قوانینی می باشد که خطوط کلی و اساسی سیستم بانکی را ترسیم و عملیات بانکهای کشور در چارچوب و بر مبنای آنها انجام می پذیرد .
ذیلا هریک از قوانین یاد شده را به لحاظ اهمیت و ارتباط نزدیک با نظام کنونی بانکی کشور مورد تحلیل و نقد قرار می دهیم .

۱ - قانون پولی و بانکی کشور مصوب تیرماه ۱۳۵۱ قانون پولی و بانکی کشور مصوب

تیرماه ۱۳۵۱ و تغییرات بعدی آن که ذیلا به اختصار و به ترتیب تاریخ تصویب مورد بحث قرار خواهد گرفت ، متضمن مقررات ناظر بر وظایف و اختیارات و ارکان بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران ، در واقع شکل تکامل یافته قوانین بانکداری کشور است که در طول زمان به تصویب مراجع قانونگذاری رسیده است .

تصویب‌نامه مورخ تیرماه ۱۳۲۵ : تا سال ۱۳۲۵ مقرراتی در مورد فعالیت‌های بانکی در ایران وجود نداشت ، طی تصویب‌نامه مورخ تیرماه ۱۳۲۵ ، برای نخستین بار مقرراتی در مورد فعالیت بانکها و موسسات اعتباری پیش بینی گردید . این تصویب‌نامه که از جهت جلب سرمایه های مورد نیاز سیستم بانکی اهداف مختلفی را تعقیب می نمود در عمل با شکست مواجه گردید و پس از چند ماه به تصور اینکه شاید مقررات نسبتا شدید در زمینه موظف کردن بانکها به تودیع ۳۰ درصد از سپرده های دیداری و ۱۵ درصد از سپرده های مدت دار خود نزد بانک ملی ایران مانع سرمایه گذاری در این رشته از فعالیت اقتصادی شده است ، با صدور تصویب‌نامه نهم آذرماه ۱۳۲۵ مقررات مذکور لغو گردید (۳) .

برائتهای نزولی و خریداری و اسناد خزانه در سراسر کشور را هر یازده روز یکبار به بانک ملی ایران اعلام نمایند و ۱۵ درصد از سپرده های دیداری و ۶ درصد از سپرده های مدت دار خود را بدون دریافت بهره در حساب مخصوص خود در بانک ملی تودیع نمایند. تاخیر در تحویل یا تعدیل این سپرده ها، مستلزم پرداخت جریمه ای به میزان ۳ درصد بیش از نرخ رسمی تنزیل بانک ملی ایران به بانک مزبور بود (۴). نخستین طرح قانون بانکداری: در سال ۱۳۲۷، نخستین طرح قانون بانکداری توسط کارشناسان بانک ملی ایران تهیه و به مجلس شورای ملی ارائه گردید. لکن این طرح به تصویب نرسید و نظام بانکی ایران همچنان تابع مقررات کلی قانون تجارت و مصوبات هیات وزیران باقی ماند.

در ۲۶ اسفند ماه ۱۳۲۷، مقرراتی به تصویب هیات وزیران رسید که فقط ناظر بر بانکهای خارجی و سپرده های اشخاص و موسسات دیگر نزد آنها بود. به موجب این تصویبنامه که اجرای آن از ابتدای سال ۱۳۲۸ آغاز شد بانکهای خارجی مکلف گردیدند:

- ۵۵ درصد از سپرده های مردم نزد خود را در بانک ملی ایران تودیع و اگر مجموع سپرده ها از ۲۲۵ درصد سرمایه و اندوخته آنها در ایران تجاوز نماید صد در صد مازاد را به بانک ملی ایران بسپارند.

- معادل سرمایه ای که به فعالیت در ایران اختصاص می دهند، ارزی که مورد قبول بانک ملی ایران باشد، به آن واگذار کرده و هم ارز ریالی را به نرخ رسمی دریافت دارند. در مقابل بانک ملی متعهد بود که در هنگام انحلال یا تقلیل سرمایه بانکهای خارجی ارزشهای دریافتی را به همان نرخ خریداری شده مسترد دارد.

- برای ادامه فعالیت شعب خود در ایران و تاسیس شعب جدید از هیات دولت اجازه مخصوص کسب کنند (۵).

به موجب تصویبنامه دوازدهم تیرماه ۱۳۲۸، مقرر شد بانک ملی ایران شرایط اعطاء اجازه معاملات ارزی به بانکهای دیگر را تعیین و قرارداد لازم را پس از موافقت هیات وزیران منعقد سازد.

متعاقبا ضمن تصویبنامه سیزدهم مرداد ماه ۱۳۲۸، مقررات مربوط به ۵۵ درصد ذخیره سپرده ها، سپرده های موجود در مقابل اعتبارات اسنادی داخلی یا خارجی و غیره را نیز شامل گردید (۶).

قانون بانکداری سال ۱۳۳۴: صدور تصویبنامه های فوق الذکر در عین حال که موجب توسعه

بانکداری در ایران می گردید، لکن به علت پراکندگی و عدم انسجام، از نظر اداره امور بانکهای کشور وافی به مقصود نبود. لذا فکر تهیه و تدوین قانون بانکداری قوت می گرفت و پس از مطالعاتی که در این زمینه به عمل آمد، لایحه ای در مورد بانکداری تهیه شد و در ۸ تیرماه ۱۳۳۲ به تصویب نخست وزیر وقت رسید. لایحه مذکور، پس از اصلاحاتی در تاریخ پنجم تیرماه ۱۳۳۴ تحت عنوان "قانون بانکداری" از تصویب کمیسیونهای مشترک مجلسین (شورای ملی و سنا) گذشت.

قانون مذکور، فصول پنجگانه ذیل را شامل می گردید:

فصل اول	(مواد ۴ - ۱)	تاسیس بانک .
فصل دوم	(مواد ۹ - ۵)	سرمایه و اندوخته .
فصل سوم	(مواد ۱۶ - ۱۰)	حدود عملیات بانکها .
فصل چهارم	(مواد ۳۱ - ۱۷)	هیات نظارت بر بانکها .
فصل پنجم	(مواد ۴۸ - ۳۲)	مقررات متفرقه علی الخصوص تطبیق وضع بانکهای

موجود و مقررات مربوط به انحلال بانکها (۷).

قانون بانکی و پولی کشور مصوب ۷ خرداد ماه ۱۳۳۹: تحولات سریع بانکداری و

اهمیت روزافزون نقش بازار پولی و سرمایه در اقتصاد کشور طی دهه ۳۰، تدوین مقررات جامعی را که ناظر بر عملیات نظام بانکی و پولی باشد اجتناب ناپذیر می ساخت. خاصه آنکه نقش بانک ملی ایران به عنوان یک بانک تجاری ووظایف و مسئولیتهای آن در مقام بانک مرکزی قابل توجهی به نظر نمی رسید. از اینرو، فکر تاسیس بانک مرکزی ایران، نخستین بار در شورای عالی اقتصاد مطرح شد، در اجرای

تصمیم متخذه در شورای مذکور، کمیسیونی متشکل از قائم مقام مدیر کل، معاون و رئیس اداره بررسیهای اقتصادی و مالی بانک ملی ایران با مشارکت فرانسوا کراکو (۸) استاد دانشگاه "لوون" (۹) و عضو کمیته اقتصادی و اجتماعی بلژیک در بانک ملی ایران تشکیل گردید و ظرف سه ماه چارچوب کلی اساسنامه پولی و بانکی ایران، بر مبنای طرح کراکو (۱۰) بنیان نهاده شد (۱۱).

سرانجام، پس از چهار ماه مطالعه "لایحه اساسنامه پولی و بانکی ایران" در سال ۱۳۳۷ تهیه و در آذر ماه ۱۳۳۸ به صورت ماده واحده به مجلس شورای ملی تقدیم گردید. در ۷ خرداد ماه ۱۳۳۹، لایحه مذکور، پس از تصویب کمیسیونهای مشترک مجلسین و تحت عنوان "قانون بانکی و پولی کشور" به دولت اعلان شد تا برای پنج سال بطور آزمایشی به موقع اجرا گذارده شود.

با انتصاب نخستین رئیس کل بانک مرکزی ایران (۱۲) در تاریخ ۱۸ مرداد ماه ۱۳۳۹ بانک مرکزی ایران رسمیت یافت و بدین ترتیب پس از ۷ سال فعالیت بانکی در کشور، بانک مستقلی برای نظارت در حجم عملیات و هدایت سیستم پولی و بانکی تاسیس گردید.

نکته شایان توجه این است که طرح "کراکو" با قانون مصوب ۱۳۳۴ دارای اختلاف اساسی ولی با قانون مصوب بانکی و پولی کشور مصوب خرداد ماه ۱۳۳۹ که در واقع زمینه ساز آن بوده است، تفاوت مختصری دارد. در حقیقت قانون بانکی و پولی کشور، در قالب کلی همان طرح کراکو قرار دارد و قانون لاحق یعنی قانون پولی و بانکی کشور مصوب ۱۸ تیرماه ۱۳۵۱ نیز مبتنی بر همان چارچوب کلی است، لکن در مقایسه با طرح کراکو، قانون بانکی و پولی کشور مصوب خرداد ماه ۱۳۳۹، چنانکه اشاره خواهد شد از جامعیت بیشتری برخوردار است (۱۳).

فهرست عناوین مقرر در فصول چهارگانه قانون بانکی و پولی کشور مصوب خرداد ماه ۱۳۳۹، سیر تکامل قانونگذاری در جهت تدوین قانونی جامع الاطراف در زمینه بانکداری کشور را نشان می دهد. عناوین مقرر در فصول چهارگانه قانون مذکور به ترتیب عبارتند از:

ذیل ماده ۲ قانون بانکی و پولی کشور) قابل توجه و وافی به مقصود به نظر می‌رسید، لکن قانون لاحق به شرحی که خواهد آمد، متأسفانه دستخوش تغییراتی شد که نتیجه آن به تضعیف بانک مرکزی ایران منتهی گردید.

۱ - قانون پولی و بانکی کشور مصوب ۱۸ تیرماه ۱۳۵۱: چنانکه اشاره شد، قانون بانکی و پولی کشور که به موجب آن بانک مرکزی ایران تاسیس گردید، در خرداد ماه ۱۳۳۹ به دولت ابلاغ گردید تا برای مدت پنج سال بطور آزمایشی به مرحله اجرا درآید و پس از انقضای این مدت عیناً با اصلاحاتی به تصویب مجلس برسد.

قانون مذکور که عملاً نخستین تجربه کشور ما در این زمینه به شمار می‌آید از نظر قدرت کنترل و هدایت فعالیتهای بانکی و ضمانت اجرای مقررات موضوعه دارای نقایص متعددی بود. بدین لحاظ، در سال ۱۳۴۲ بانک مرکزی درصدد تجدید نظر در قانون مورد بحث برآمد و ضمن مذاکره و تبادل نظر با دستگاههای ذینفع و ذیصلاح و کارشناسان امور بانکی و پولی کشور، نخستین طرح جدید پولی و بانکی کشور را تهیه نمود. این طرح متعاقباً به مجلس ارائه و مدتها در کمیسیونهای ذیربط مورد بررسی قرار گرفت و سرانجام قانون لایحه پولی و بانکی کشور در تیرماه ۱۳۵۱ به تصویب کمیسیونهای مشترک دارائی و دادگستری مجلسین رسید و متعاقب آن در تاریخ هفت تیرماه ۱۳۵۱ از تصویب مجلس شورای ملی گذشت و از هشت شهریورماه ۱۳۵۱ به مرحله اجرا درآمد.

فهرست عناوین مقرر در قسمتهای سه گانه قانون پولی و بانکی کشور به شرح ذیل:

قسمت اول	- پول
قسمت دوم	- بانک مرکزی
قسمت سوم	- بانکداری

بیانگر آن است که قانون مذکور در مقایسه با قانون بانکی و پولی کشور مصوب خرداد ماه ۱۳۳۹، در پرداختن به عناوین و مواضع مرتبط با وظایف و عملیات بانک مرکزی از کلیت و انسجام بیشتری برخوردار است و مستنبط از همین برداشت، با عنایت به طبقه بندی عملیات حسب وظایف مقرر، بسیاری از امور که سابقاً از اختیارات شورای پول و اعتبار بوده است، در قانون لاحق در حیطه فعالیت بانک مرکزی منظور شده است. به عنوان مثال از تعیین حداقل و حداکثر نرخ بهره دریافتی و پرداختی و کارمزد دریافتی بانکها، تعیین نرخ رسمی تنزیل و تعیین ضرایب عملیات، تعیین نحوه مصرف وجوه پس انداز و سپرده های مشابه نزد بانکها^{۱۵} می توان یاد کرد. نکتی، تغییر در ترکیب شورای پول و اعتبار و هیات عامل بانک (۱۵) از جمله اقداماتی است که به اقرب احتمال در راستای تضعیف نقش استقلال بانک مرکزی انجام پذیرفته است و به نظر می رسد که تضعیف موقع رئیس کل وقت بانک مرکزی ایران (۱۶) و در واقع تضعیف بانک مرکزی، از جمله اهدافی بوده است که وزیر وقت داری (۱۷) از تقدیم لایحه قانونی مذکور به مجلس شورای ملی تعقیب می نموده اند.

این رویه و یا به تعبیر رساتر بدعت نامطلوب که در تاریخ تدوین مقررات ناظر بر سیستم بانکی کشور مابا تصویب لایحه قانونی پولی و بانکی آغاز می شود، پس از پیروزی انقلاب اسلامی که اتخاذ تدابیر و اقدامات موثر در راستای تقویت بانک مرکزی بیش از پیش مورد انتظار جامعه متحول و انقلابی ایران بوده است، متأسفانه به گونه ای دیگر، در تجربه قانونگذاری ما ملاحظه می شود (۱۸).

طبق ماده ۲۰ قانون عملیات بانکی بدون ربا، که بعداً به تفصیل بیشتر به تشریح آن خواهیم پرداخت، بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران در حسن اجرای نظام پولی و اعتباری - که در واقع رسالت خطیر بانک مرکزی در حفظ ارزش پول را تشکیل می دهد - طبق آیین نامه ای که به تصویب هیات وزیران می رسد می تواند با استفاده از ابزار ذیل همین ماده (۱۹) در امور پولی و بانکی دخالت و نظارت کند.

در این رابطه، توجه به دو نکته ضرور می نماید: نکته اول این است که ابزارهای سیاست پولی در نظام بانکی جدید منحصر به موارد برشمرده در ذیل ماده ۲۰ قانون عملیات بانکی بدون ربا نمی باشد. مفهوم آن این است که بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران به جز ابزار نرخ تنزیل مجدد، از سایر ابزارهای کلاسیک سیاست پولی که منطبق بر موازین شرعی باشد از جمله ابزار سپرده یا ذخایر قانونی و تعیین حد کمی و کیفی تسهیلات اعطایی بانکی در اعمال سیاستهای پولی مورد نظر می تواند استفاده کند و ابزارهای مذکور در ذیل این ماده به اصطلاح "نفی ماعدا" نمی کند.

نکته دیگر و مهمتر آیین نامه هایی است که در اجرای این ماده به تصویب هیات محترم وزیران رسیده است. آیین نامه های مورد اشاره که در واقع مستند و مجوز اعمال ابزارهای جدید پولی است، ناظر بر دو مصوبه می باشد:

۱ - آیین نامه فصل چهارم قانون عملیات بانکی بدون ربا مصوب ۱۳۶۲/۱۲/۱۷ هیات وزیران .

۲ - آیین نامه فصل پنجم قانون عملیات بانکی بدون ربا مصوب ۱۳۶۲/۱۲/۱۷ هیات وزیران .

به موجب ماده ۳ آئین نامه فصل چهارم قانون عملیات بانکی بدون ربا (مورد اول):

ماده ۳ - در حسن اجرای سیاست پولی و اعتباری و حفظ ارزش پول، بانک مرکزی می تواند علاوه بر بکار گرفتن ابزار سیاست پولی موضوع قانون پولی و بانکی، در حدی که مغایر مفاد قانون عملیات بانکی بدون ربا نباشد، با تصویب شورای پول و اعتبار با استفاده از ابزار ذیل (ابزار مذکور ذیل ماده ۲۰ قانون) در امور پولی و بانکی دخالت داشته باشد.

طبق ماده ۶ آیین نامه فصل پنجم قانون عملیات بانکی بدون ربا (مورد دوم):

دستورالعملها و ضوابط اجرایی این آیین نامه توسط بانک مرکزی تهیه و پس از تصویب شورای

پول و اعتبار به موقع اجرا گذاشته خواهد شد .

تبصره - بانک مرکزی مکلف است دستورالعمل های صادره را بلافاصله به اطلاع شورای اقتصاد برساند .

مواد مذکور در این دو آیین نامه ، متعاقباً طی یکی از مصوبات هیات وزیران به شرحی که ذیلا ملاحظه خواهند فرمود ، تغییر یافت و براساس مفاد آن به جای "شورای پول و اعتبار" وزیر امور اقتصادی و دارایی "و به جای "بانک مرکزی" وزارت امور اقتصادی و دارایی " جایگزین گردیده است. این تغییر به نظر اینجانب ، آشکارا یا نقش استقلال بانک مرکزی ایران مغایرت دارد (۲۰) .

متن مصوبه جلسه مورخ ۱۳۶۴/۱۲/۲۵ هیات وزیران :

" هیات وزیران در جلسه مورخ ۱۳۶۴/۱۲/۲۵ با توجه به نامه شماره ۶۴/۷۴۲۶ مورخ ۱۳۶۴/۱۲/۱۲ ریاست جمهوری تصویب نمودند :

۱ - در ماده ۳ آیین نامه فصل چهارم قانون عملیات بانکی بدون ربا (بهره) موضوع تصویب نامه شماره ۸۸۵۲۶ مورخ ۱۳۶۲/۱۲/۱۷ هیات وزیران ، عبارت "شورای پول و اعتبار" به عبارت "وزیر امور اقتصادی و دارایی" اصلاح شود .

۲ - ماده ۶ آیین نامه فصل پنجم قانون عملیات بانکی بدون ربا (بهره) موضوع تصویب نامه شماره ۸۸۵۲۸ مورخ ۱۳۶۲/۱۲/۱۷ هیات وزیران به ترتیب زیر اصلاح شود .

- عبارت "شورای پول و اعتبار" در ماده ۶ به عبارت "وزیر امور اقتصادی و دارایی" اصلاح شود .

- عبارت "بانک مرکزی" در تبصره ماده ۶ به عبارت "وزارت امور اقتصادی و دارایی" اصلاح شود .

مصوبات فوق الذکر ، چنانکه اشاره شد ، با فلسفه وجودی و نقش استقلال بانک مرکزی مغایر

است و نیاز به تذکار نیست که وظایف شورای پول و اعتبار و در واقع قوه مقننه سیستم بانکی کشور را نمی‌توان به فرد یا مرجع دیگری تفویض نمود.

به همین گونه، تبصره ۸ قانون برنامه دوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور در خصوص اصلاح ترکیب شورای پول و اعتبار نیز شدیداً قابل تأمل است، طبق تبصره مذکور:

تبصره ۸ - ترکیب شورای پول و اعتبار به ترتیب ذیل اصلاح می‌گردد:

۱ - وزیر امور اقتصادی و دارایی

۲ - رئیس سازمان برنامه و بودجه

۳ - رئیس کل بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران

۴ و ۵ - دو نفر از وزراء به انتخاب هیات وزیران

۶ - دادستان کل کشور یا معاون او

۷ - یکی از خبرگان بانکی به انتخاب رئیس جمهور

۸ - رئیس اتاق بازرگانی و صنایع و معادن

۹ - رئیس اتاق تعاون

دو نفر از نمایندگان مجلس به انتخاب مجلس شورای اسلامی به عنوان ناظر در جلسات شورا

شرکت خواهند نمود.

آیین نامه اجرایی این تبصره شامل چگونگی دعوت برای تشکیل جلسات شورای پول و اعتبار و تعیین دستور جلسه و محل تشکیل آن و همچنین نصاب و نحوه انتخاب رئیس در جلسات شورای مذکور، بنا به پیشنهاد وزیر امور اقتصادی و دارایی به تصویب هیات وزیران می‌رسد (۲۱).

در این خصوص، توجه مقامات محترم ذیربط را به نکات و موارد ذیل معطوف می‌دارد:

۱ - با امعان نظر بر ترکیب شورای پول و اعتبار طی مدت ۳۴ سال، آیا تغییر این ترکیب یا یک

قانون پنجسائه و مقطعی، منطقاً قابل توجیه می تواند باشد؟

۲ - آیا با این تغییر، نقش وزیر محترم امور اقتصادی و دارایی، در شورای پول و اعتبار به عنوان قانونگذار و ناظر، و در مجمع عمومی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران به عنوان مجری، با دوگانگی مواجه نخواهد گردید؟

۳ - چنانچه ریاست شورای پول و اعتبار و ریاست مجمع عمومی بانک مرکزی، عملاً با یک فرد باشد، آیا می توان برای "هیات نظار" نقشی قائل گردید و در همین رابطه، چنانچه دبیرخانه شورای پول و اعتبار از بانک مرکزی به وزارت امور اقتصادی و دارایی انتقال یابد، در این صورت پست دبیرکلی بانک نیز به اصطلاح محلی از اعراب نخواهد داشت.

۴ - از همه مهمتر و نکته قابل تامل، تداخل سیاست های پولی و مالی خواهد بود که چه از جهات نظری و چه از ابعاد کاربردی مقرون به مصلحت به نظر نمی رسد.

نکته حائز اهمیت دیگر را ضرورت بازخوانی و بازنگری تمامی مواد مندرج در قانون پولی و بانکی کشور به طور اخص و لزوم تجدید نظر اساسی در مجموعه مقررات مرتبط با نظام بانکی جدید کشور به طور اعم تشکیل می دهد.

نخستین مورد، از دو لحاظ می باید مطمح نظر قرار گیرد:

۱ - انطباق مواد مندرج در قانون پولی و بانکی کشور بر موازین شرعی، بدیهی است در صورت عدم تطبیق با موازین شریعت مقدس اسلام اثری بر وجود مواد مغایر یا شرع مترتب نخواهد بود و اینگونه مواد به اصطلاح مشمول "نسخ ضمنی" خواهند بود.

۲ - تجدید نظر در برخی از مواد مندرج در قانون مذکور که مغایرتی با موازین شرعی ندارند، لکن مفاد و مدلول آن مواد با تعاریف و مفاهیم لازم الاتباع بین المللی منطبق نیست. به عنوان مثال، می توان به بندهای ب و ج ماده ۱ قانون مورد بحث در ارتباط با محتوای طلای یک واحد پول در ایران و

تغییر برابری آن نسبت به طلا اشاره کرد که در جریان عمل مصادیق قبلی خود را از دست داده اند (۲۲).
دومین مورد ، عمدتاً به قانون عملیات بانکی بدون ربا باز می‌گردد که به لحاظ اهمیت و با عنایت به اینکه قانون مذکور در حال حاضر بر تمامی بانکهای کشور به استثنای بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران ناظر است ، آنرا به تفصیل بیشتر مورد بحث قرار خواهیم داد و مشخصاً به موارد تداخل آن با قانون پولی و بانکی کشور خواهیم پرداخت .

۲ - قانون عملیات بانکی بدون ربا در این قسمت ابتدا به سابقه قانون عملیات بانکی بدون ربا و سپس به نکات دیگری از جمله ساختار کلی ، تداخل ها و ملاحظات موردی اشاره می‌نمائیم .
سابقه : متعاقب پیروزی انقلاب اسلامی در ۲۲ بهمن ۱۳۵۷ ، همراه با اقداماتی که در زمینه تحول نظام بانکی کشور در سال ۱۳۵۸ انجام پذیرفت ، اسلامی کردن بانکها نیز مورد مطالعه و مطمح نظر قرار گرفت .

نخستین گام در راستای حذف بهره ، براساس مصوبه ۱۳۵۸/۱۰/۳ شورای پول و اعتبار ، تنها به کاهش نرخ بهره و تغییر نام آن به " حداکثر کارمزد دریافتی " و " حداقل سود تضمین شده " منتهی گردید. در نتیجه ، در ستون داریابی بانکها به حداکثر ۴ درصد کارمزد و نرخ سود و در ستون بدهی بانکها به صورت " حداقل سود تضمین شده " (در مورد سپرده های ثابت $\frac{1}{4}$) ۸ درصد و سپرده های پس انداز معادل ۷ درصد) تغییر شکل یافت .

از آنجا که این اقدامات نمی‌توانست نظام بانکداری قبلی را ماهیتاً تغییر دهد ، در اجرای تبصره ۵۴ قانون بودجه سال ۱۳۶۰ ، از تاریخ تصویب قانون مذکور دولت مکلف گردید برای حذف ربا و اصلاح سیستم بانکی در اسرع وقت مطالعات لازم را انجام داده و لایحه مربوط را حداکثر ظرف ۶ ماه به مجلس شورای اسلامی تقدیم نماید .

برای آماده شدن لایحه مذکور ، ابتدا موضوع در جلسات متعددی در وزارت امور اقتصادی و

دارایی و متعاقبا بانک مرکزی (شورای پول و اعتبار) با حضور تنی چند از کارشناسان و صاحب نظران مورد بررسی قرار گرفت و کلیات و خطوط اساسی طرح تهیه شده ، جهت استحضار و کسب نظر به شورای نگهبان ارسال گردید . هر چند پاسخ رسمی در این زمینه دریافت نگردد ولی شورای نگهبان طرح را مخالف موازین شرع ندانست .

سرانجام طرح یاد شده در جلسات مشترک شورای عالی بانکها و شورای پول و اعتبار مورد بررسی قرار گرفت و براین اساس ، تحت عنوان " لایحه قانونی حذف ربا و انطباق عملیات بانکی بر موازین اسلامی " در تاریخ ۱۳۶۱/۲/۱۵ از سوی وزارت امور اقتصادی و دارایی به هیات وزیران ارائه و هیات وزیران در تاریخ ۱۳۶۱/۲/۱۹ لایحه را مورد تایید و در تاریخ ۱۳۶۱/۲/۲۱ آن را جهت تصویب به مجلس شورای اسلامی تقدیم نمود .

لایحه فوق الذکر بعد از حدود ۱۰ ماه یعنی در تاریخ ۱۳۶۱/۱۱/۱۸ در شور اول و متعاقبا در تاریخ ۱۳۶۲/۶/۸ در شور دوم و تحت عنوان " قانون عملیات بانکی بدون ربا " مورد تصویب نهایی مجلس شورای اسلامی و در تاریخ ۱۳۶۲/۶/۱۰ به تایید شورای نگهبان رسید .

ساختار کلی : " قانون عملیات بانکی بدون ربا " که در واقع چارچوب و خطوط اساسی نظام بانکداری اسلامی در جمهوری اسلامی ایران را مشخص می نماید ، بطور کلی به چهار فصل تحت عناوین " اهداف و وظایف نظام بانکی " " تجهیز منابع پولی " ، " تسهیلات اعطایی بانکی " و " بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران و سیاست پولی " تقسیم شده است .

" استقرار نظام پولی و اعتباری بر مبنای حق و عدل (با ضوابط اسلامی) به منظور تنظیم گردش صحیح پول و اعتبار در جهت سلامت و رشد اقتصاد کشور (بند ۱ ماده اول قانون) در واقع شالوده و هسته مرکزی نظام بانکی جدید را در جمهوری اسلامی ایران تشکیل می دهد .

فصل اول قانون عملیات بانکی بدون ربا تحت عنوان " اهداف و وظایف نظام بانکی در

جمهوری اسلامی ایران^۱ بر این استراتژی و نیز^۲ هماهنگ نمودن سیاست پولی و اعتباری با مجموعه سیاستهای اقتصادی دولت^۳ و^۴ ایجاد تسهیلات لازم جهت گسترش تعاون عمومی و قرض الحسنه^۵ در توجیه محورهای اساسی نظام بانکی جدید کشور تاکید دارد.

فصل دوم و سوم قانون به ترتیب به^۶ تجهیز منابع پولی^۷ و^۸ اعطای تسهیلات بانکی^۹ اختصاص دارد و فصل چهارم که با تاکید بیشتر مورد بحث ما قرار خواهد گرفت در مواد ۱۸ و ۱۹ و ۲۰ قانون به^{۱۰} بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران و سیاست پولی^{۱۱} تخصیص یافته است.

تداخلها : چنانکه اشاره شد، در حال حاضر، اهداف و وظایف بانک مرکزی به صورت پراکنده و نه بگونه منسجم و هماهنگ در قانون پولی و بانکی کشور و نیز قانون عملیات بانکی بدون ربا ذکر شده است.

قانون پولی و بانکی کشور، در ماده ۱۰، بانک مرکزی را^{۱۲} مسئول تنظیم و اجرای سیاست پولی و اعتباری براساس سیاست کلی اقتصادی کشور^{۱۳} می شناسد و در ماده ۱۱، از وظایف این بانک به عنوان^{۱۴} تنظیم کننده نظام پولی و اعتباری کشور^{۱۵} یاد می کند. از آنجا که مستند به ماده ۲۶ قانون عملیات بانکی بدون ربا (۲۳)، وظایف مندرج در مادتين ۱۰ و ۱۱ قانون پولی و بانکی کشور به مرجع دیگری سپرده نشده است، بنابراین، موارد مذکور در مادتين یاد شده همچنان به قوت خود باقی است و به عبارت دیگر از اعتبار قانونی برخوردار است.

قانون عملیات بانکی بدون ربا، در مادتين ۱ و ۲ فصل اول قانون تحت عنوان^{۱۶} اهداف و وظایف نظام بانکی در جمهوری اسلامی ایران^{۱۷}، بدون آنکه تعریفی از^{۱۸} نظام بانکی^{۱۹} بدست داده باشد، اهداف و وظایفی را برمی شمارد که علی الاصول به بانک مرکزی مربوط می شود، و چون در شکل اولیه (شور اول قانون) این استنباط می توانست به کل نظام بانکی تسری یابد، در شور دوم قانون، در خاتمه هر بند از ماده ۲، عبارت^{۲۰} طبق قانون و مقررات^{۲۱} افزوده شد که تلویحا و به اصطلاح به عنوان^{۲۲} مخصص^{۲۳}، مواد

مندرج در ماده ۲ را از حالت "اطلاق" خارج نماید. به اعتقاد نویسنده، این تکمله و به عبارتی "مونتاز"، البته متناسب و در شان "قانون نویسی" نمی تواند باشد. مضافاً اینکه، بحث در مسائل مربوط به بانک مرکزی در دو فصل مختلف (فصل اول و فصل چهارم قانون) از یک سوی و ذکر مواردی در همان فصل اول که بعضاً نیاز به درج در قانون ندارد (از جمله بند ۷، قسمت اخیر بند ۸ و بند ۹ از ماده ۲) (۲۴) از سوی دیگر قانون عملیات بانکی بدون ربا را از "جامعیت" و "مانعیت" خارج ساخته است (۲۵).

چنانکه در مبحث پایانی این مقاله (نتیجه گیری)، اشاره شده است، ضرورت ایجاد می نماید که در بیان اهداف و وظایف بانک مرکزی، تمامی نکات و مواردی که نیاز به ذکر در قانون دارد، به گونه ای هماهنگ و منسجم، در یک مجموعه تدوین گردد تا از تفرق موجود اجتناب شود.

ملاحظات موردی: ۱ - قانون مورد بحث، از نظر عنوان کلی آن - عملیات بانکی - مشعر به تمامی عملیات مجاز بانکی نمی باشد (جامعیت ندارد) (۲۶) و به عکس، در پاره ای موارد، همانگونه که اشاره شد به قسمتی از عملیات بانکی اشاره شده است که ذکر آنها در متن قانون ضروری به نظر نمی رسد (مانعیت ندارد).

۲ - به دلیل مذکور، در بند ۱ فوق، (جامع و مانع نبودن قانون)، تداخل وظایف در برخی موارد به وضوح ملاحظه می شود، از آن جمله است وظایف مندرج ذیل ماده ۲ فصل اول قانون که عمدتاً به وظایف بانک مرکزی مربوط می شود.

۳ - در رابطه با وظایف بانک مرکزی نسبت به نگاهداری حسابها و انجام عملیات بانکی دولت و موسسات وابسته به دولت، برخی از نهادها و موسسات عمومی از جمله بنیاد مستضعفان و جانبازان از نظر شمول یا عدم شمول، قابل بررسی جامع الاطراف می باشند (۲۷).

۴ - در مورد برخی از موسسات از جمله صندوق های قرض الحسنه یا توجه به لزوم جامعیت قانون از جهت اعمال نظارت بانک مرکزی بر موسسات اعتباری غیربانکی دو نکته می باید مطرح نظر

قرار گیرد :

الف - تلقی موسسات مذکور به عنوان موسسات اعتباری از لحاظ ماهیت .

ب - توجه بدین دیدگاه که از نظر سیاست و خط مشی دولت ، موسسات یاد شده تدریجا در نظام بانکی کشور جذب و تحت نظارت بانک مرکزی قرار گیرند .

۵ - به لحاظ اهمیت موضوع و رفع هر گونه سوء تعبیر از مفاهیم و اصطلاحات مندرج در متن قانون ، ضرورت ایجاب می نمود که بخشی از آن به شناخت واژگان علمی و فنی و به اصطلاح "واژه شناسی" تخصیص می یافت .

۶ - قسمت عمده وظایف مذکور در ماده ۲ از فصل اول قانون مربوط به وظایف بانک مرکزی می باشد و علی الاصول در فصل مربوط به وظایف بانک مرکزی می باید عنوان گردیده باشد .

۷ - با عنایت به اینکه متن قانون می باید خطوط اصلی وظایف و عملیات را مشخص نماید ، شماری از وظایف مذکور در این ماده ، همانگونه که اشاره شد ، نیازی به درج در متن قانون ندارد و ضرورت ایجاب می نمود که به آیین نامه ها و دستورالعمل های ذیربط احاله شود .

۸ - الزام بازپرداخت اصل سپرده های قرض الحسنه (پس انداز و جاری) و تعهد استرداد اصل سپرده های سرمایه گذاری مدت دار (موضوع ماده ۴ قانون عملیات بانکی بدون ربا) از چند دیدگاه سوال انگیز است .

الف - آیا در این زمینه بین تمامی فقهای عظام اتفاق نظر وجود دارد ؟ (۲۸)

ب - آیا بیان این مطلب با اصل و جوهره نظام بانکداری اسلامی " مشارکت در سود و زیان " مغایرتی ندارد ؟ (۲۹)

ج - آیا بیان این مطلب که در قسمت اخیر ماده ۴ قانون عملیات بانکی بدون ربا در ارتباط با اصل سپرده های سرمایه گذاری با قید " اختیار " و نه " الزام و تکلیف قانونی " عنوان گردیده است ، با مفاد و

مدلول مورد نظر ماده ۴ قانون انطباق دارد؟

۹ - چنانکه سابقا اشاره شد، با توجه به اینکه متن قانون می باید متضمن خطوط اصلی مسائل مطروحه در قانون باشد، ماده ۶ قانون در ارتباط با احصاء جوایز و امتیازات سپرده گذاران، می باید به شرح ذیل اصلاح گردد:

ماده ۶ - بانکها می توانند به منظور جذب، تجهیز و به کار انداختن سپرده ها، با اتخاذ روشهای تشویقی، امتیازات ویژه ای که به تصویب ... خواهد رسید، به سپرده گذاران اعطاء نمایند. انواع و میزان این امتیازات را ... تعیین خواهد نمود.

۱۰ - بر فصل سوم قانون (تسهیلات اعطایی بانکی) نکات و ملاحظات ذیل وارد است:

الف - در اول فصل اشاره به وظایفی است که اساسا و تماما در حیطه اختیار شورای پول و اعتبار و یا مراجع ذیصلاح نظیر آن قرار دارد و علی الاصول در فصل مربوط به بانک مرکزی می باید ذکر شده باشد.

ب - موارد برشمرده در این فصل، نیاز به ذکر در قانون ندارد. به نظر می رسد که تمامی این موارد را در یک ماده به شرح ذیل می توان خلاصه نمود:

بانکها مکلفند عملیات بانکی مورد نیاز جامعه را براساس و در چارچوب عقود اسلامی مطرح در این قانون و عقود دیگری که عندالاجتضاء و بر مبنای نیازها و ضرورتهای جامعه اسلامی تشریح و تدوین و ملاک انجام فعالیت بانکها قرار خواهد گرفت به مرحله اجرا درآورند.

تبصره - انواع، حدود و ثغور عملیات بانکی مذکور در این ماده توسط ... تعیین و ابلاغ خواهد گردید.

تبصره - کلیه قراردادهایی که در اجرای مفاد این ماده مبادله می گردد، به موجب قراردادی که بین طرفین منعقد می شود، در حکم اسناد لازم الاجرا و تابع آیین نامه اجرایی اسناد رسمی است.

ج - با توجه به اینکه لایحه قانونی تجارت خارجی هنوز به تصویب مجلس شورای اسلامی نرسیده است، تبصره ماده ۹ قانون مشعر بر اینکه "بانکها در امر واردات مجاز به مضاربه با بخش خصوصی نمی باشند" شدیداً قابل تأمل به نظر می رسد.

۱۱ - بر فصل چهارم قانون نیز نکات و ملاحظات ذیل وارد است:

الف - به نظر می رسد عنوان "بانک مرکزی ایران - وظایف و اختیارات" از عنوان کنونی قانون "بانک مرکزی ایران و سیاست پولی" جامع تر و کاملتر می باشد.

ب - قسمتی از اهداف بانک مرکزی، بطور پراکنده و نامنسجم، در فصل اول قانون درج گردیده است و چنانکه سابقاً اشاره شد، اهداف مذکور در این فصل می باید در فصل مربوط (فصل چهارم قانون) نقل گردد، در این صورت اهداف بانک مرکزی به عنوان مسئول تنظیم و اجرای سیاست پولی و اعتباری براساس نظام جمهوری اسلامی ایران و با حفظ الگوی قانون پولی و بانکی کشور مصوب تیرماه ۱۳۵۱ بدین ترتیب خلاصه و هماهنگ خواهد گردید:

- حفظ ارزش پول و ترازپرداختها و تسهیل مبادلات بازرگانی و کمک به رشد اقتصادی کشور، با عنایت به اهداف کلی مذکور، وظایف بانک مرکزی، لزوماً در این فصل قانون و به ترتیب ذیل می باید ذکر شود:

۱ - انتشار اسکناس و مسکوک رایج.

۲ - نظارت بر بانکها و موسسات اعتباری (۳۰٪) براساس و در چارچوب آیین نامه هایی که به تصویب خواهد رسید.

۳ - انجام کلیه عملیات ارزی، تنظیم مقررات ارزی و تعهد یا تضمین پرداختهای ارزی با تصویب و همچنین نظارت بر معاملات ارزی.

۴ - انحصار صدور و ورود طلا و نقره.

- ۵ - نظارت بر امر خرید و فروش طلا و نقره به منظور حفظ ارزش واقعی آنها و کنترل حجم طلا و نقره موجود در داخل کشور و تنظیم مقررات مربوط در این زمینه با تصویب
- ۶ - نظارت بر صدور و ورود پول رایج کشور و تنظیم مقررات مربوط به آن با تصویب
- ۷ - نگاهداری حسابهای وزارتخانه ها و موسسات دولتی وابسته به دولت و شرکتهای دولتی و شهرداریها و همچنین موسساتی که بیش از نصف سرمایه آنها متعلق به وزارتخانه ها و موسسات دولتی و وابسته به دولت و شرکتهای دولتی و یا شهرداریها می باشد و انجام کلیه عملیات بانکی آنها در داخل و خارج از کشور .
- تبصره ۱ - وزارتخانه ها و شهرداریها و شرکتهای دولتی و موسسات فوق الذکر مکلفند وجوهی را که در اختیار دارند منحصرآ نزد بانک مرکزی نگاهداری نمایند و کلیه عملیات بانکی خود را منحصرآ توسط بانک مرکزی انجام دهند و اطلاعاتی که بانک مرکزی در انجام وظایف خود از آنها بخواهد در اختیار آنها بگذارند .
- تبصره ۲ - وزارتخانه ها و شرکتهای و موسساتی که به موجب قانون خاص مجاز به انجام عملیات بانکی وسیله بانکهای دیگر می باشند ، مشمول مفاد بند ۷ فوق الذکر و تبصره اول این بند نخواهند بود .
- ۸ - نگاهداری کلیه ذخایر ارزی و طلای کشور .
- ۹ - نگاهداری وجوه ریالی موسسات مالی بین المللی یا وابسته به این موسسات (۳۱) .
- ۱۰ - انعقاد موافقتنامه پرداخت در اجرای قراردادهای پولی و مالی و بازرگانی و ترانزیتی بین دولت و سایر کشورها .
- در قبال وظایف فوق الذکر ، اختیارات بانک مرکزی را می توان به شرح ذیل احصاء نمود :
- ۱ - اعطای تسهیلات بانکی به وزارتخانه ها و موسسات دولتی با مجوز قانونی

- ۲ - اعطای تسهیلات بانکی به شرکتهای دولتی و شهرداریها و همچنین موسسات وابسته به دولت و شهرداریها با تامین کافی و تضمین تعهدات مالی موسسات مذکور با مجوز قانونی .
- تبصره - شرایط و نحوه استفاده موسسات فوق الذکر از تسهیلات اعطایی بانک مرکزی براساس آیین نامه هایی خواهد بود که به تصویب خواهد رسید .
- ۳ - تضمین تعهدات دولت ، وزارتخانه ها و موسسات دولتی با مجوز قانونی .
- ۴ - خرید مجدد دین کوتاه مدت بانکها در چارچوب معاملات شرعی و با تامین کافی .
- ۵ - خرید و فروش اوراق بهادار صادر شده از طرف دولتهای خارجی یا موسسات مالی بین المللی معتبر با رعایت اصل هشتادم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران .
- ۶ - خرید و فروش طلا و نقره (۳۲) .
- ۷ - افتتاح و نگاهداری حساب جاری و مخصوص نزد بانکهای خارج و یا نگاهداری حساب بانکهای داخل و خارج نزد خود و انجام کلیه عملیات مجاز بانکی دیگر و تحصیل اعتبارات درد اخل و خارج به حساب خود و یا به حساب بانکهای داخل .
- تبصره - اعطای تسهیلات بانکی و تضمین تسهیلات بانکی به وزارتخانه ها و موسسات دولتی موکول به تضمین وزارت امور اقتصادی و دارایی است .
- نکته شایان اهمیت دیگر ، احصاء ابزارهای بانک مرکزی در حسن اجرای نظام پولی و بانکی کشور است که ذیلا به اهم آنها اشاره می شود :
- ۱ - تعیین نرخ رسمی خرید مجدد دین که ممکن است حسب نوع اوراق خرید دین متفاوت تعیین شود .
- ۲ - تعیین حداقل و یا حداکثر نسبت سهم سود بانکها در عملیات بانکی مبتنی بر عقود اسلامی .

- ۳ - تعیین انواع و میزان حداقل و حداکثر کارمزد خدمات بانکی .
- ۴ - تعیین و تشخیص حق الوکاله بکارگیری سپرده های مختلف و موارد خاص (بطور غیرمشاع) .
- ۵ - تعیین نسبت سپرده های قانونی نزد بانک مرکزی حسب ترکیب و نوع فعالیت بانکها که در هر حال از ۱۰ درصد کمتر و از ۳۰ درصد بیشتر نخواهد بود .
- تبصره - حداقل نسبت سپرده قانونی بانکهای تخصصی نزد بانک مرکزی با تصویب قابل تغییر خواهد بود .
- ۶ - تعیین نسبت های مالی حسب نوع فعالیت بانکها .
- ۷ - تعیین حداکثر نسبی تعهدات ناشی از افتتاح اعتبار اسنادی ، ظهر نویسی یا ضمانتنامه های صادره از طرف بانکها و نوع و میزان وثیقه این قبیل تعهدات .
- ۸ - تعیین شرایط معاملات مبتنی بر عقود اسلامی و تهیه آیین نامه های مربوط و تغییرات آنها .
- ۹ - تعیین مقررات افتتاح حساب جاری و سایر حسابها و تعیین مقررات انواع سپرده ها .
- ۱۰ - رسیدگی به عملیات و حسابها و اسناد و مدارک بانکها و اخذ هرگونه اطلاعات و آمار از بانکها یا توجه به لزوم حفظ اسرار حرفه ای .
- ۱۱ - محدود کردن بانکها به انجام یک یا چند نوع از فعالیتهای مربوط به طور موقت یا دائم .
- ۱۲ - تعیین نحوه مصرف وجوه سپرده های سرمایه گذاری و سپرده های مشابه نزد بانکها .
- ۱۳ - تعیین حداکثر میزان انواع عملیات بانکی مبتنی بر عقود اسلامی برای هر یک از بانکها .
- ۳ - قوانینی که قرار دادهای بانکی در چارچوب اصول کلی آنها تنظیم می شود

قانون مدنی : به موجب تبصره ماده ۳ قانون عملیات بانکی بدون ربا :

سپرده های سرمایه گذاری مدت دار که بانک در به کارگرفتن آنها وکیل می باشد، در امور مشارکت، مضاربه، اجاره به شرط تملیک، معاملات اقساطی، مزارعه، مساقات، سرمایه گذاری مستقیم، معاملات سلف و جعاله مورد استفاده قرار می گیرد.

در مورد این تبصره که در واقع مستند و مجوز قانونی اعطای تسهیلات بانکی در نظام بانکی جدید با استفاده از منابع سپرده های سرمایه گذاری یا اصطلاحاً "منابع سپرده گذار" می باشد، تذکار چند نکته ضرور می نماید.

اولاً ابزارهای مذکور در این تبصره اساساً و تماماً در ارتباط با باب سوم (عقود مختلفه معینه) کتاب دوم (در اسباب تملک) جلد اول (در اموال) قانون مدنی می باشند.

باب سوم کتاب دوم جلد اول قانون مدنی، عقود مختلفه معینه را از عقد بیع تا عقد هبه در ۱۹ عقد برشمرده است و ابزارهای مندرج در تبصره ماده ۳ قانون، برگرفته و در ارتباط با یکی از عقود مذکور در این باب احصاء گردیده اند.

ثانیاً ابزارهایی مانند معاملات اقساطی و سرمایه گذاری مستقیم مندرج در این تبصره، از لحاظ فقهی و حقوقی، در ارتباط با عقد بیع نسبه و عقد شرکت یا شراکت می باشند. به عبارت دیگر تسهیلات اعطایی بانکی از محل "منابع سپرده گذار"، بسته به نیاز متقاضی، در قالب یکی از عقود مندرج در تبصره مذکور و در این مورد خاص (معاملات اقساطی و سرمایه گذاری مستقیم) در قالب عقد بیع نسبه و عقد شرکت یا مشارکت اعطاء می شود.

ثالثاً با توجه به اینکه مشارکت مذکور در این تبصره براساس آیین نامه و دستورالعمل ذریعاً، مشارکت مدنی و مشارکت حقوقی را در برمی گیرد و معاملات اقساطی نیز متضمن معاملات اقساطی مواد اولیه، و سایل و لوازم و مسکن می باشد. در نتیجه تسهیلات اعطایی برمبنای تبصره ماده ۳ قانون عملیات بانکی بدون ربا، ۱۲ مورد و به بیان دیگر ۱۲ ابزار را شامل می شود. افزون بر این،

قرض الحسنه و خرید دین (۳۳)، در تجربه نظام بانکداری بدون ربا در کشور ما، در عداد تسهیلات اعطایی بانکی به شمار می‌روند که از محل منابع بانک اعطاء می‌گردند و بدینگونه، تسهیلات اعطایی در نظام بانکی جدید ۱۴ مورد یا ابزار را در برمی‌گیرد.

نکته شایان توجه این است که از مجموع ۱۴ ابزار یاد شده، ۱۲ ابزار در ارتباط با قانون مدنی و تنها دو ابزار مشارکت حقوقی و سرمایه‌گذاری مستقیم در ارتباط با قانون تجارت می‌باشند و همین ارتباط مستقیم لزوم تسلط و اشراف بانکداران ما را به هر دو قانون فوق‌الذکر به طور اعم و به قانون مدنی بطور اخص ایجاب می‌نماید.

قانون تجارت : قانون تجارت ایران که در واقع ترجمه‌ای است از قوانین تجارت فرانسه و

بلژیک، مجموعه مدونی است که در سال ۱۳۱۱ به تصویب رسیده و متعاقباً در سال ۱۳۴۷ قسمت عمده‌ای از آن - قریب به ۳۰۰ ماده - تحت عنوان "لایحه قانونی اصلاح قسمتی از قانون تجارت" مورد تصویب قرار گرفته است. در حال حاضر موارد مذکور مستندات قانونی ناظر بر امور اعتباری را در کشور ما تشکیل می‌دهند.

پیش‌بینی شرکتهای سهامی عام و خاص و مقررات ناظر بر آنها از جمله مواردی است که در

قانون اخیرالذکر مندرج است.

چنانکه اشاره شد، قوانین تجاری ما خصوصاً لایحه قانونی اصلاح قسمتی از قانون تجارت، عمدتاً متأثر از قوانین تجاری فرانسه و بلژیک و در مقایسه با قانون مدنی، کمتر ملهم از مقررات پیش‌بینی شده در فقه پربار اسلامی است. مضافاً اینکه در معدود موارد مبتنی بر فقه اسلامی، احکام مندرج در مواد ذریبط بیشتر در ارتباط با فقه تسنن است تا فقه امامیه. به عنوان مثال، قانون تجارت، در بحث مربوط به اسناد ذمه از جمله برات، قائل به "مسئولیت تضامنی" است. مفهوم آن این است که به موجب مفاد ماده ۲۴۹ قانون تجارت "دارنده برات، در صورت عدم تادیبه و اعتراض می‌تواند به برات دهنده و یا

هریک از ظهرنویس ها رجوع نماید^{۳۴}. این نحوه برداشت، متأثر از فقه تسنن است و لذا ضرورت ایجاب می نماید که این مساله و موارد مشابه، خصوصا از دیدگاه کاربردی مورد تامل و تعمق کامل قرار گیرد.

استاد بزرگوار، متفکر شهید مرتضی مطهری در خصوص تفاوت ضمان در فقه شیعه و فقه اهل تسنن می فرماید^{۳۵} در باب ضمان میان فقه شیعه و فقه اهل تسنن، یک اختلاف اساسی وجود دارد. در فقه شیعه، ضمان به معنی انتقال ذمه است از مدیون به ضامن در فقه اهل تسنن، ضمان، ضم ذمه به ذمه است، یعنی عملی است صد در صد به نفع دائن. در فقه شیعه، ضمان، عملی است صد در صد به نفع مدیون، یعنی تعهد از عهده مدیون به عهده ضامن می آید^{۳۴}.

با این توجیه، در مقوله سفته های ارائه شده به بانک، بانک به عنوان ذینفع (مضمون له) در صورت قبول نگرش اول - نقل ذمه به ذمه - تنها می تواند به ضامن مراجعه نماید. مفهوم آن این است که حق مراجعه به بدهکار اصلی (مضمون عنه) را نخواهد داشت^{۳۶}. زیرا که به تعبیر استاد مطهری او "بری الذمه"^{۳۵} است. حال اینکه با پذیرش نگرش دوم، بانک به عنوان ذینفع (مضمون له) هم حق مراجعه به بدهکار اصلی (مضمون عنه) و هم حق مراجعه به ضامن را خواهد داشت.

با امعان نظر بر این دو نگرش، رویه عملی در بانکها در حال حاضر به ترتیبی است که بدهکار اصلی (مضمون عنه) و ضامن، متساویا، مشترکا و متضامنا توافق می نمایند که بانک به عنوان ذینفع (مضمون له) حق مراجعه به هر یک از آنها را داشته باشد.

بدیهی است، این مورد و موارد مشابه، در یک بازنگری بر مجموعه قوانین ناظر بر امور تجاری می باید مطمئن نظر قانونگذار قرار گیرد و بانکها با استمداد از ادارات حقوقی خود و نیز صاحبان نظران و حقوقدانان، چنانکه فوقا اشاره شد به اتخاذ تمهید راه حل های قانونی منطبق بر موازین شرعی اقدام نمایند.

د - خلاصه و نتیجه

چنانکه در بحث آغازین این مقاله اشاره شد، به نظر نویسنده، مسائل اساسی فراروی نظام بانکی جدید، در سه زمینه و یا محور اساسی ذیل مطرح است:

۱ - مسائل مربوط به قوانین و مقررات .

۲ - مسائل مربوط به ساختار .

۳ - مسائل مربوط به ماهیت و نوع عملیات در نظام بانکی جدید .

به لحاظ وسعت دامنه تحقیق، مسائل مربوط به قوانین و مقررات ناظر بر سیستم بانکی کشور در این مقاله بطور جامع الاطراف مورد بررسی و نقد قرار گرفت .

در بحث سابقه موضوع، عنوان گردید که سیر تحول قانونگذاری در ارتباط با قوانین و مقررات ناظر بر بانکداری کشور، برخلاف آنچه در بادی امر متبادر ذهن می شود از سابقه ای دیرینه و پشتوانه ای قابل ملاحظه برخوردار است .

در این رابطه، از لحاظ تاریخی به فهرست قوانین و مقرراتی اشاره شد که مستقیماً و یا غیرمستقیم در ارتباط با بانک و بانکداری تدوین گردیده اند و با توجه به اینکه از مجموعه یاد شده، قانون پولی و بانکی مصوب تیرماه ۱۳۵۱ و قانون عملیات بانکی بدون ربا مصوب شهریور ماه ۱۳۶۲ از جمله قوانینی به شمار می روند که در حال حاضر ناظر و حاکم بر سیستم بانکی می باشند هر یک از قوانین مذکور، به لحاظ اهمیت و ارتباط نزدیک با نظام کنونی بانکی کشور به تفصیل مورد نقد و بررسی قرار گرفت .

در ادامه بحث، ضمن تبیین موارد تداخل، تناقض و ابهامات مربوط به قوانین مذکور، پیشنهاداتی در ارتباط با لزوم بازنگری بر مجموعه قوانین و مقررات ناظر بر سیستم بانکی کشور بطور اعم

و ضرورت تجدید نظر اساسی در دو قانون مورد بحث بطور اخص ارائه گردید .

در بررسی و نقد قانون پولی و بانکی کشور مصوب تیرماه ۱۳۵۱ ، نویسنده مصوبه مورخ ۱۳۶۴/۱۲/۲۵ هیات دولت و تبصره ۸ قانون برنامه دوم توسعه اقتصادی ، اجتماعی و فرهنگی کشور در خصوص اصلاح ترکیب شورای پول و اعتبار را از موارد تضعیف و مغایر با استقلال بانک مرکزی عنوان نموده و این تغییر را افزون بر دلایل ارائه شده در متن مقاله ، بویژه از لحاظ تداخل سیاستهای پولی و مالی چه از جهات نظری و چه از ابعاد کاربردی مقرون به مصلحت ندانسته است و نمی داند .

در بحث مربوط به بررسی و نقد قانون عملیات بانکی بدون ربا ، نویسنده ضمن ارائه نقاط ضعف ، تداخل ها و تناقض های موجود در قانون مذکور ، لزوم و ضرورت قطعی تجدید نظر اساسی در آنرا در اینگونه موارد خاطر نشان می نماید .

نویسنده باتوجه به تحقیق جامع الاطراف خود و مجموعه مسائل مطروحه در آن ، ضمن اشاره به قوانین و مقررات دیگر که به نحوی از انحاء و بطور غیرمستقیم در ارتباط با نظام بانکی جدید می باشند ، به عنوان نتیجه غائی از این تحقیق ، بر ضرورت تهیه ، تدوین و تصویب یک مجموعه هماهنگ و منسجم (۳۶) تاکید و توجه مقامات ذیربط و مشخصا مقامات بانک مرکزی را به انجام این مهم معطوف می دارد .

پی نویسی

- ۱ - مقاله مذکور در روند ، شماره ۱۴ و ۱۵ (پاییز و زمستان ۱۳۷۲) به چاپ رسیده است .
- ۲ - این مجموعه در سه مجلد در سال ۱۳۷۲ توسط موسسه تحقیقات پولی و بانکی بانک مرکزی جمهوری اسلامی منتشر شده است .
- ۳ - والی نژاد (مرتضی) ، مجموعه قوانین و مقررات بانکی ، انتشارات مرکز آموزش بانکداری ، بانک

مرکزی جمهوری اسلامی ایران (شماره ۱۳)، چاپ اول ۱۳۶۸ - ص ۲۳.
 همچنین: دکتر محمدی (ولی اله)، بانک و عملیات بانکی، انتشارات موسسه عالی حسابداری
 (شماره ۲۴)، چاپ اول ۱۳۴۷، ص ۲۶۷.

۴ - همان ماخذ، همان صفحه.

۵ - همان ماخذ، همان صفحه و نیز صفحات ۲۳ و ۲۴.

۶ - همان ماخذ، ص ۲۴.

۷ - همان ماخذ، صفحات ۲۴ و ۲۵.

8 - FRANCIOS CRACO

9 - L'UNIVERSITE DE LAUVIN

10 - STATUT MONETAIR ET BANCAIRE DE L'IRAN : PROJECT
 EXPOSE' DE MOTIF .

۱۱ - دکتر هدایتی (سیدعلی اصغر)، تبیین جایگاه بانک مرکزی و ابزارهای سیاست پولی در نظام
 بانکداری بدون ربا، مقاله ارائه شده به دومین سمینار "سیاستهای پولی و ارزی"، ۳۰ و ۳۱
 اردیبهشت ماه ۱۳۷۱، مندرج در گزارش دومین سمینار سیاستهای پولی و ارزی، انتشارات
 موسسه تحقیقات پولی و بانکی ص ۳۶.

۱۲ - ابراهیم کاشانی

۱۳ - ماخذ شماره ۱۱، همان صفحه.

۱۴ - ترکیب شورای پول و اعتبار به موجب قانون بانکی و پولی کشور به شرح ذیل پیش بینی گردیده
 بود:

۱ - رئیس کل بانک مرکزی ایران

- ۳ - وزیر بازرگانی (پس از تشکیل وزارت اقتصاد ، به جای وزیر صنایع و معادن و وزیر بازرگانی ، وزیر اقتصاد در این شورا شرکت می نمود) .
- ۴ - وزیر کشاورزی
- ۵ - دادستان کل دیوانعالی کشور
- ۶ - نماینده اتاق بازرگانی
- ۷ - دبیر کل شورای عالی اقتصاد (با انحلال این شورا ، شرکت دبیرکل آن در شورای پول و اعتبار منتفی گردید)
- ۸ - دبیر کل شورای پول و اعتبار
- ۹ - مدیر کل بانک ملی ایران
- ۱۰ - یک تن نماینده بانکهای خصوصی
- ۱۱ - یک تن استاد اقتصاد به معرفی دانشگاه
- ۱۲ - یک تن نماینده شورای کشاورزی مرکز
- ۱۳ - یک تن متخصص اقتصاد صنعتی
- ۱۴ - یک تن متخصص اقتصاد پولی و مالی
- ۱۵ - یک تن متخصص اقتصاد کارگری
- ۱۶ - مدیر عامل سازمان برنامه
- ۱۵ - ترکیب شورای پول و اعتبار به موجب بند ب ماده ۱۸ قانون پولی و بانکی کشور به شرح ذیل پیش بینی گردیده بود :
- ۱ - رئیس کل بانک مرکزی ایران
- ۲ - دادستان کل کشور

- ۳ - یک نفر از معاونان وزارت دارایی به معرفی وزیر دارایی
 - ۴ - یک نفر از معاونان وزارت اقتصاد به معرفی وزیر اقتصاد
 - ۵ - رییس دفتر بودجه
 - ۶ - رییس اتاق بازرگانی و صنایع و معادن ایران
 - ۷ - مدیر عامل کانون بانکها موضوع ماده ۳۸ این قانون
 - ۸ - دو نفر مطلع در امور مالی و پولی به تشخیص و انتخاب وزیر دارایی
 - ۹ - یک نفر مطلع در امور بازرگانی و صنعتی به تشخیص و انتخاب وزیر اقتصاد
 - ۱۰ - یک نفر مطلع در امور کشاورزی به تشخیص و انتخاب وزیر کشاورزی
- به موجب تبصره ۱ همین ماده ریاست شورای پول و اعتبار با رییس کل بانک مرکزی ایران بوده است.

این ترکیب متعاقبا طبق لایحه قانونی اصلاح قانون پولی و بانکی کشور مصوب ۱۳۵۸/۱۲/۱۸ شورای انقلاب اسلامی ایران تغییر یافت و اعضاء شورای پول و اعتبار به شرح ذیل تعیین گردیدند:

- ۱ - رییس کل بانک مرکزی ایران
- ۲ - دادستان کل کشور یا معاون او
- ۳ - معاون وزرات امور اقتصادی و دارایی به معرفی وزیر مربوطه
- ۴ - معاون سازمان برنامه و بودجه به معرفی وزیر مربوطه
- ۵ - رییس اتاق بازرگانی و صنایع و معادن ایران
- ۶ - دو نفر مطلع در امور مالی و پولی به تشخیص و انتخاب وزیر امور اقتصادی و دارایی
- ۷ - یکی از خیرگان بانکی به تشخیص و انتخاب ریاست کل بانک مرکزی ایران

۸ - معاون وزارت کشاورزی و عمران روستایی

۹ - معاون وزارت بازرگانی

۱۰ - معاون وزارت صنایع و معادن به معرفی وزیر مربوطه

گفتنی است که در این تغییر نیز ریاست شورا همچنان با رییس کل بانک مرکزی ایران بوده است. چنانکه اشاره شد، تغییر در ترکیب هیات عامل بانک مرکزی و در واقع تضعیف نقش بانک مذکور، از جمله اهدافی بود که مطمح نظر وزیر وقت دارایی قرار داشت. بدین توضیح که در قانون بانکی و پولی کشور، طبق مواد ذریعاً، تعیین هیات عامل بانک مرکزی، رییس کل، قائم مقام دبیر کل و سه معاون بانک در هر مورد مستلزم تصویب هیات وزیران بوده است. لکن در قانون پولی و بانکی کشور، براساس بند ه ماده ۱۹ قانون "معاونان بانک از طرف رییس کل بانک مرکزی منصوب و وظایف آن بوسیله نامبرده تعیین می شود".

۱۶ - دکتر عبدالعلی جهانشاهی استاد فقید دانشگاه تهران و بنیانگذار محاسبات اقتصادی ملی در ایران.

۱۷ - دکتر جمشید آموزگار

۱۸ - تبیین جایگاه بانک مرکزی و ابزارهای سیاست پولی در نظام بانکداری بدون ربا، مقاله ارائه شده توسط نویسنده به دومین سمینار سیاستهای پولی و ارزی، اردیبهشت ماه ۱۳۷۱، انتشارات مؤسسه تحقیقات پولی و بانکی، ص ۳۶.

۱۹ - تعیین حداقل و یا حداکثر نسبت سهم سود بانکها در عملیات مشارکت و مضاربه، این نسبت ها ممکن است در هر یک از رشته های مختلف متفاوت باشد.

۱ - تعیین رشته های مختلف سرمایه گذاری و مشارکت در حدود سیاستهای اقتصادی مصوب و تعیین حداقل سود احتمالی برای انتخاب طرحهای سرمایه گذاری و مشارکت، حداقل سود

احتمالی ممکن است در هریک از رشته های مختلف متفاوت باشد .

۲ - تعیین حداقل و حداکثر نسبت سود بانکها در معاملات اقساطی و اجاره به شرط تملیک در تناسب با قیمت تمام شده مورد معامله . این نسبتها ممکن است در موارد مختلف متفاوت باشد .

۳ - تعیین انواع و میزان حداقل و حداکثر کارمزد خدمات بانکی (مشروط براینکه بیش از هزینه کار انجام شده نباشد) و حق الوکاله بکارگیری سپرده های سرمایه گذاری که توسط بانکها دریافت می شود .

۴ - تعیین نوع ، میزان ، حداقل و حداکثر امتیازات موضوع ماده ۶ و تعیین ضوابط تبلیغات برای بانک در این موارد .

۵ - تعیین حداقل و حداکثر میزان مشارکت ، مضاربه ، سرمایه گذاری ، اجاره به شرط تملیک ، معاملات اقساطی ، نسیه ، سلف ، مزارعه ، مساقات ، جعاله وقرض الحسنه برای بانکها ویا هریک از آنها در هریک از موارد و رشته های مختلف و نیز تعیین حداکثر تسهیلات اعطایی به هر مشتری .

۲۰ - برای مزید اطلاع نگاه کنید به :

- نقش استقلال بانک مرکزی ، مقاله ارائه شده توسط نویسنده به نخستین سمینار سیاستهای پولی واریزی ، (اردیبهشت ماه ۱۳۶۹) ، انتشارات موسسه تحقیقات پولی وبانکی ، اسفند ماه ۱۳۶۹ ، صفحات ۵۸ - ۵۳ و نیز :

- تبیین جایگاه بانک مرکزی و ابزارهای سیاست پولی در نظام بانکداری بدون ربا ، مقاله ارائه شده توسط نویسنده به دومین سمینار سیاستهای پولی واریزی (اردیبهشت ماه ۱۳۷۱) ، انتشارات موسسه تحقیقات پولی وبانکی ، صفحات ۴۳ - ۴۰ .

۲۱ - تا هنگام نگارش این مقاله (تیرماه ۱۳۷۴) شورای پول و اعتبار با ترکیب پیش بینی شده

در تبصره ۸ برنامه دوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور هنوز تشکیل نگردیده بود، لکن مقارن همان ایام، چنانکه پیش بینی می شد، شورای مذکور با ترکیب موصوف و به ریاست وزیر امور اقتصادی و دارایی تشکیل و آغاز به کار نموده است.

۲۲ - با توجه به ماده ۴ بخش دوم اساسنامه صندوق بین المللی پول که به تصویب مجلس شورای ملی سابق رسیده است و به موجب آن ارتباط ارزش پول کشورهای عضو با طلا قطع شده است، بند ب و به تبع آن بند ج ماده ۱ قانون پولی و بانکی کشور مفهوم قانونی و عملی ندارد.

۲۳ - ماده ۲۶: "پس از تصویب این قانون، کلیه قوانین و مقررات مغایر لغو و اختیارات و وظایف مذکور در قانون پولی و بانکی کشور و لایحه قانونی اداره امور بانکها و متمم آن که در این قانون به مراجع دیگری سپرده شده است از مراجع قبلی سلب می گردد".

۲۴ - بند ۷ ماده ۲ قانون عملیات بانکی بدون ربا "عملیات بانکی مربوط به آن قسمت از برنامه های اقتصادی مصوب که از طریق سیستم پولی و اعتباری باید انجام گیرد".

مفاد قسمت اخیر بند ۸ همان ماده: "صدور اسناد مربوط به انواع حسابهای قرض الحسنه جاری و پس انداز و سپرده های سرمایه گذاری مدت دار".

بند ۹ همان ماده: "اعطای وام و اعتبار بدون ربا" (بهره).

۲۵ - برای مزید اطلاع نگاه کنید به مقالات مذکور در بند ۴۰ و نیز مقاله دیگر نویسنده مذکور در بند ۲ فوق.

۲۶ - به عنوان مثال، قانون مورد بررسی، از لحاظ برخی عملیات مجاز بانکی که تکلیف آن در قانون پولی و بانکی کشور روشن شده است مسکوت است (بند ب ماده ۳۰ و ماده ۳۴ قانون پولی و بانکی کشور).

۲۷ - اینگونه موسسات که باصطلاح قانون محاسبات عمومی، "موسسات و نهادهای عمومی

غیردولتی^{۲۸} تعریف شده اند (ماده ۵ قانون محاسبات عمومی مصوب ۱۳۶۶) موسساتی هستند که بنابر مقتضیات و مصالح خاص انقلاب ایجاد و یابہ مالکیت عمومی (دولتی) درآمد و بہ انجام وظایف و خدماتی کہ از نظر قانون محاسبات عمومی جنبہ عمومی دارد ، می پردازند .

بہ نظر نویسندہ ، با توجہ بہ اینکہ موسسات مذکور ، در عداد اشخاص حقوقی بخش عمومی (دولتی) گروه بندی می شوند ، قید " غیردولتی " در مورد آنها زائد است . شاید استدلال واضعان قانون محاسبات این باشد کہ موسسات یاد شدہ ، برخلاف سایر موسسات عمومی (دولتی) از شمول قانون محاسبات عمومی خارجند ، معذلک این استثناء ، قید واژہ غیردولتی را در نامگذاری آنها توجیہ نمی نماید .

۲۸ - استاد بزرگوار شہید عالیقدر سید محمد باقر صدر در این زمینہ در اثر گرانقدر خود بہ نام " البینک اللہ - ربوی فی الاسلام " (بانک بدون ربا در اسلام) می فرمایند : " فرض بر این است کہ بانک ضامن سپردہ است زیرا بانک واسطہ میان سرمایہ و کار است و طرف سوم در معاملہ محسوب می شود کہ می تواند داوطلبانہ ضامن سپردہ بشود " ماخذ : شہید سید محمد باقر صدر ، بانک اسلامی ، ترجمہ ح . ا . خنجی ، انتشارات الفتح ، ماخذ اصلی : السید محمد باقر الصدر ، البینک اللہ - ربوی فی الاسلام (اطروحة للتعويض عن الربا ، ودراسہ لكافة اوجه نشاطات البنوك فی ضوء الفقه الاسلامی) ، دارالتعارف للمطبوعات ، بیروت ، لبنان ۱۳۹۸ هـ ۱۹۷۸ م ، ضمان الودیعه " ، ص ۳۲ .

۲۹ - برخی از صاحب نظران ، نظام بانکداری اسلامی را از نظر ساختار STRUCTURE علی الاصول مبتنی بر مشارکت در سود و زیان PROFIT AND LOSS SHARING و یا اصطلاحاً PLS می دانند .

بہ نظر گروهی دیگر ، با توجہ بہ اینکہ در نظام بانکداری اسلامی بہ مفهوم واقعی کلمہ " ارزش

ویژه منفی^{۳۰} نباید و نمی تواند مطرح باشد، بنابراین نظام مورد بحث در واقع نظامی است مبتنی بر مشارکت در سود PROFIT SHARING.

برخی از صاحب نظران دیگر، نظام بانکداری اسلامی را از لحاظ ساختار ترکیبی از مشارکت در سود وزیران (PLS) در ارتباط با عقد شرکت یا شراکت - سود متعارف حاصل از مبادلات MARK UP یا PROFIT MARGIN در ارتباط با عقد بیع تلقی می نمایند.

۳۰ - لزوم جامعیت قانون مورد بررسی ایجاب می نمود که نظارت بانک مرکزی بر موسسات اعتباری نیز در متن قانون ذکر شده باشد.

در این رابطه، صندوقهای قرض الحسنه، چنانکه قبلا اشاره شد، از دو دیدگاه مطرح خواهند گردید:

۱ - اینکه موسسات مذکور از نظر ماهیت، موسسات اعتباری، تلقی می شوند.

۲ - اینکه از نظر سیاست و خط مشی دولت، موسسات یاد شده، تدریجا در نظام بانکی کشور جذب و تحت نظارت بانک مرکزی قرار گیرند.

به اعتقاد نویسنده نظر دوم مرجع است.

۳۱ - اهم این موسسات را صندوق بین المللی پول، بانک بین المللی ترمیم و توسعه و شرکت مالی بین المللی و موسسه بین المللی توسعه می توان نام برد.

۳۲ - با توجه به اینکه معاملات نقدین (خرید و فروش طلا و نقره) نوعا از طریق معاطاه (خرید و فروش آئی) انجام می پذیرد، جواز شرعی اینگونه معاملات لازم است مورد استفتاء قرار گیرد.

۳۳ - خرید دین و به تعبیر رساتر و کاملتر^{۳۱} بیع دین^{۳۲} مستند بر مصوبه مورخ ۱۳۶۱/۸/۲۶ شورای نگهبان و براساس مفاد مادتهای ۱ و ۲^{۳۳} آیین نامه موقت تنزیل اسناد و اوراق تجاری و مقررات اجرایی آن^{۳۴} عبارتست از^{۳۵} تنزیل آن دسته از اسناد و اوراق بهادار که مفاد آنها حاکی از بدهی ناشی

از معاملات تجاری باشد.

مستند فقهی "بیع دین" نظراتی است که غالب فقهاء عظام در آثار گرانقدر خود متعرض آن گردیده اند که شاید بدون هیچگونه مبالغه، جامع ترین این نظرات متعلق به حضرت امام خمینی قدس سره الشریف می باشد.

حضرت امام خمینی (ره) در جلد اول از مجموعه ۵ جلدی کتاب البیع خود، پس از اشارتی کوتاه در تعریف و تبیین "بیع دین"، کلی و در ذمه بودن و نیز ما بازاء خارجی دین را از عناصر اصلی تشکیل دهنده آن برمی شمارند، مفهوم آن این است که جز با تحقق عناصر مذکور دین "واقعی" تحقق نمی پذیرد و به عبارت دیگر وجود عناصر یاد شده لازمه تحقق "بیع دین" است (حضرت امام خمینی (ره)، کتاب البیع، جلد اول، انتشارات موسسه مطبوعاتی اسماعیلیان، قم، ۱۳۶۴، صفحات ۳۳ و ۳۴).

- متفکر شهید استاد مرتضی مطهری، در زمینه مورد بحث "بیع دین" چنین اظهار نظر می فرمایند: مسأله دیگر این است که آیا معامله بیع دین جایز است یا همیشه باید بیع عین باشد. یک وقت عین کالا را مثلاً یک ضبط صوت را می فروشم و یک وقت دین را مانعی ندارد که انسان دین خودش را بفروشد. منتهی می گویند دین به دین نباید فروخته شود (مرتضی مطهری، ربا به ضمیمه بیمه، انتشارات صدرا، قم، ۱۳۶۸، ص ۸۰). تردید نمی توان داشت که برداشت استاد مطهری نیز ناظر بر دین واقعی است و عدم توجه به این امر دقیقاً نقطه ضعفی است که متأسفانه از کاربرد ابزار "خرید دین" در تجربه نظام بانکداری بدون ربا ملاحظه گردیده است. توصیه بانک مرکزی به بانکهای کشور مبنی بر اینکه بانکها مانده تسهیلات اعطایی خود را در رابطه با خرید دین به صفر برسانند به احتمال قریب به یقین با عنایت به مشکلات اجرایی این ابزار بوده است.

۳۴ - متفکر شهید استاد مرتضی مطهری ، ربا به ضمیمه بیمه ، انتشارات صدرا ، ۱۳۶۸ صفحات

۲۹۸-۹ .

۳۵ - همان ماخذ ، همان صفحه .

36 - UNIFIED BANKING LAW